

نقش عدالت ترمیمی در واکنش کیفری به جرایم حوزه خانواده^۱

فاطمه کاظم پور فرد^۲

عطیه رنگچی تهرانی^۳

چکیده

عدالت ترمیمی به عنوان سیاست جنایی قابل انعطاف سعی می‌کند به ایجاد سازش بین بزه‌دیده و بزه‌کار و خانواده هایشان بپردازد و ضمن تامین حقوق بزه‌دیده، بین طرفین صلح پایدار ایجاد کند. جرایم حوزه خانواده نیز به دلیل شرایط ویژه حاکم بر رسیدگی و تعیین مجازات این دعاوی، نیازمند اجرای سیاستی منعطف و متناسب هستند که عدالت ترمیمی می‌تواند نقش مؤثری را در این زمینه ایفا نماید. مقاله حاضر در صدد پاسخ به این سوالات است که اولاً نقش عدالت ترمیمی در نظام کیفری حوزه خانواده چیست؟ و ثانیاً مصادیق و راهکارهای قوانین کیفری جدید در این زمینه کدامند؟ لذا نویسندگان در این نوشتار ضمن تأکید بر ترمیمی شدن رسیدگی به جرایم خانوادگی، به بررسی مصادیقی چون آزادی مشروط و... پرداخته‌اند. با افزایش این موارد رویکرد ترمیمی قانون‌گذار به طور کلی، نه منحصر در جرایم خانوادگی، اثبات می‌گردد.

واژگان کلیدی

عدالت، عدالت ترمیمی، خانواده، واکنش کیفری، سیاست جنایی

۱- تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۹/۱۸؛ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۳/۱

۲- عضو هیأت علمی گروه فقه و حقوق اسلامی دانشگاه امام صادق علیه السلام پردیس خاوران، ایران، تهران
kazempoor@isu.ac.ir

۳- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق خانواده دانشگاه امام صادق علیه السلام پردیس خاوران، ایران، تهران (نویسنده مسئول)
a.r.tehrani94@gmail.com

مقدمه

نظام عدالت کیفری سنتی به دلیل محدودیت‌ها و اشکالاتی چون ناکارآمدی، عدم حمایت شایسته از بزه‌دیدگان و گروه‌های آسیب پذیر در مقابل بزه، موجب ظهور سیاستی به نام عدالت ترمیمی شده است. اعتقاد منتقدان عدالت کیفری بر این است که هم بزه‌دیده، هم بزه‌کار و هم جامعه را در فرایند عدالت کیفری به نفع اقتدار عمومی از طریق قوانین کیفری نادیده گرفته است. در صورتی که در عدالت ترمیمی که مبتنی بر اصلاح و تربیت بزه‌کار است، بر نقش بزه‌دیده بسیار تأکید می‌کند و همواره در صدد ایجاد سازش میان طرفین دعوا و خانواده‌هایشان است. از طرف دیگر، خانواده به لحاظ اهمیتی که در زندگی شخصی و اجتماعی انسان دارد، لازم است قانون‌گذاران در برابر ناهنجاری‌هایی که در محیط خانواده واقع می‌شود، واکنش مناسبی نشان دهند. لذا در این پژوهش نقش عدالت ترمیمی در قوانین حوزه خانواده و مصادیق مبتنی بر این سیاست در قوانین جزایی جدید مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتیجه بررسی‌ها نشان می‌دهد با توجه به اصول و مبانی و شیوه‌های اجرایی عدالت ترمیمی از یکسو و ویژگی‌های جرایم خانوادگی و مجازات‌های آنها، حوزه خانواده بهترین و مناسب‌ترین حوزه اجرای این سیاست است؛ لذا قانون‌گذار نیز در قوانین کیفری جدید شیوه‌هایی نظیر آزادی مشروط، میانجیگری، توجه به بزه‌دیده را در نظر گرفته است. در آغاز این نوشتار، با بررسی اهداف و روش‌های عدالت ترمیمی و چگونگی اجرای آن در جرایم خانوادگی، درصدد آنیم که نشان دهیم با اعمال مجازات‌ها، مطابق اصل عدالت، قانون‌گذاران را به اتخاذ چنین شیوه‌هایی جهت برقراری عدالت خصوصا در محاکم خانواده می‌توان وادار کرد.

مفهوم‌شناسی مصطلحات

۱- عدالت ترمیمی

در لغت، عدالت به معنای میانه‌روی در امور (خوری شرتونی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۴۹۴)، مساوات و مقابل ظلم (طریحی، ۱۴۰۸ هـ، ج ۲، ص ۱۳۴) است؛ در اصطلاح نیز، رعایت استحقاق‌ها آورده شده است (مطهری، ۱۳۸۰، ص ۲۲۸). ترمیم نیز در لغت به معنای مرمت کردن و اصلاح کردن

خلل یا خرابی چیزی، به کار می‌رود/معین، ۱۳۷۴، ص ۲۳۴).

عدالت ترمیمی فرایندی است که به وسیله آن، تمام اشخاصی که در حادثه مجرمانه دخیل هستند، گرد هم می‌آیند تا با مشارکت یکدیگر در مورد آثار و نتایج عمل مجرمانه و آینده بزه‌دیده و بزه‌کار و جامعه بعد از وقوع جرم، چاره‌اندیشی کنند/نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۰، ص ۲۲). به عبارت دیگر، عدالت ترمیمی رویکرد مبتنی بر حل و فصل جرم است که خود طرف‌های ذی‌نفع و به طور کلی جامعه را در یک رابطه فعال به نهادهای قانونی (پلیسی - قضایی) مرتبط می‌کند/فروزش، ۱۳۸۶، ص ۲۳).

۲- سیاست جنایی

سیاست در اصطلاح حقوق کیفری، اقدام و تدبیر است/جعفری لنگرودی، ۲۱۸۴، ص ۱۳۷۸). سیاست جنایی در اصطلاح، مجموعه شیوه‌ها و ابزارهای جزایی و سرکوبگرانه‌ای است که دولت با استفاده از آنها علیه جرم واکنش نشان می‌دهد/لازرژ، ۱۳۷۵، ص ۹). سیاست جنایی در مفهوم مضیق آن همان سیاست جنایی در شکل تنبیهی و سرکوبگر است که از آن به سیاست کیفری تعبیر می‌شود و در مفهوم موسع خود علاوه بر اقدامات سرکوبگر کیفری، شامل تدابیر پیش گیرنده جنایی نیز می‌شود/کامیاب، ۱۳۸۰، ص ۱۴).

اصول، اهداف و روش‌های اجرای عدالت ترمیمی

با روشن شدن مفهوم عدالت ترمیمی، و پذیرش آن به عنوان نوعی عدالت اجتماعی، حال این سؤال مطرح است که آیا عدالت ترمیمی می‌تواند به عنوان سیاستی مناسب علیه جرایم حوزه خانواده نقش ایفا کند یا اجرای عدالت ترمیمی در این حوزه از ثمره خاصی برخوردار نیست؟ برای پاسخ به این سؤال باید ابعاد سیاست عدالت ترمیمی به طور کامل مورد توجه قرار گیرد:

۱- اصول

اصولاً عدالت ترمیمی، سیاستی است که در پی بسیج امکانات و استعداد های جامعه و بزهدیده و بزهدکار و عدالت کیفری برای ترمیم گسست ها و شکاف های روابط انسانی و ترمیم و درمان لطمات و صدمات متحمل شده از سوی بزهدیده و بزهدکار و وابستگان آنها و جامعه است و از روشی مسالمت آمیز برای مدیریت بزهدکاری بهره می برد. به گونه ای که در عدالت ترمیمی، خود فرایند عدالت دارای جاذبه های انسانی است و خود مبلغ فرهنگ و مدنیت است. عدالتی که می خواهد بزهدکاران را مستقیم تر مورد خطاب قرار دهد و از طرفی وی را با جامعه، بزهدیده، خانواده بزهدیده و مقامات دستگاه عدالت کیفری آشتی دهد (عباسی، ۱۳۸۲، ص ۲۹). مطابق این رویکرد، جرم قبل از هر چیز، تعدی و تجاوز به روابط میان مردم است نه صرفاً اقدامی علیه دولت (پوستچی، ۱۳۸۹، ص ۲۴). پذیرش این اصل به معنای نادیده انگاشتن اهمیت قانون نیست؛ بلکه قانون، راهنما و ابزار بسیار مهمی در تنظیم روابط میان افراد با یکدیگر و با دولت است. لیکن باید خاطر نشان کرد که قانون نیز برای آن تصویب شده است که مانع از تعدی به روابط میان مردم گردد (غلامی، ۱۳۸۵، ص ۲۱). بنابراین باید گفت عدالت ترمیمی موجب بازسازی بزهدکار و جامعه و تشفی خاطر بزهدیده می شود (رایت، ۱۳۸۴، ص ۱۳). بنابراین دیدگاه مذکور اساسی ترین هدف نظام عدالت ترمیمی را تصحیح خطا و اشتباه و جبران لطمات و صدمات و احیا و امیدهای از دست رفته افراد و التیام احساسات جریحه دار شده و اعاده امنیت و آرامش سلب شده و ترمیم روابط انسانی گسسته شده در میان تک تک افراد متأثر از جرم تلقی می نماید و عدالتی توزیع شده و تقسیم شده در میان تک تک افراد را می پسندد (عباسی، ۱۳۸۲، ص ۶۸).

۲- اهداف

حال با توجه به اصول و مبانی عدالت ترمیمی اهداف زیر را می توان برای آن برشمرد:

الف- عدالت ترمیمی درصدد آن است که آنچه نقض شده بهبود یابد؛ مهم ترین هدف در رویکرد ترمیمی توجه به نیازها و دل مشغولی های بزهدیده است (غلامی، ۱۳۸۵، ص ۲۱).

ب- رویکرد ترمیمی در پی آن است که بزهدیده و بزهکار را به مثابه دو انسان صاحب کرامت پنداشته، ترس و دلهره را از بزهدیده برطرف سازد تا از بزهدیدگی ثانوی وی پیشگیری کند(رایت، ۱۳۸۴، ص ۲۵).

ج- از دیگر اهداف عدالت ترمیمی در مورد بزهدیدگان جبران خسارت آنهاست(همو، ص ۵۷)؛ زیان‌هایی که بزهدیده از لحظه وقوع جرم تا رفع نسبی آثار آن متحمل می‌شود، مثل هزینه درمان، دادرسی، بیکاری ناشی از کارافتادگی، هزینه افراد تحت تکفل و مواردی از این قبیل(سماواتی پیروز، ۱۳۸۵، ص ۱۸۸).

۳- روش‌ها

هرچند سیاست عدالت ترمیمی، دارای اهداف و مبانی مشخص و تبیین شده‌ای است، اما روش‌های اجرای آن در کشورهای مختلف و نیز نزد محققان عدالت ترمیمی متفاوت‌اند. حال پس از بررسی اصول و اهداف عدالت ترمیمی، مختصراً به بررسی سه روش میانجی‌گری، جلسات گفتگوی گروهی خانوادگی(نشست) و حلقه‌های اصلاح، درمان و سازش می‌پردازیم. لازم به ذکر است که تبیین این روش‌ها می‌تواند الگویی مناسب برای اجرای عدالت ترمیمی در محاکم خانواده ارائه بدهد.

الف- روش میانجی‌گری

میانجی‌گری کیفی، فرآیند سه جانبه یا سه طرفه‌ای است که فارغ از تشریفات معمول در فرآیند کیفی، بر اساس توافق قبلی شاکی(بزهدیده) - متهم(بزهکار)، با حضور شخص ثالثی به نام میانجی‌گر یا میانجی، به منظور حل و فصل اختلاف‌ها و مسائل مختلف ناشی از ارتکاب جرم، آغاز می‌شود. در فرآیند میانجی‌گری کیفی، میانجی، نظر یا رأی خود را به طرفین تحمیل نمی‌کند(فروزش، ۱۳۸۶، ص ۶۱).

ب - جلسات گفتگوی گروهی خانوادگی(نشست)

جلسات گفتگو مانند میانجی‌گری است؛ اما جلسات گفتگو مشارکت تعداد بیشتری از

اعضای خانواده بزهکار و بزه‌دیده و وابستگان آنها را فراهم می‌کند و بنابراین، مشارکت ترمیمی را به وابستگان بزه‌دیده و بزهکار را افزایش می‌دهد. سایر اعضای جامعه محلی نیز در کنار اعضای خانواده و وابستگان بزه‌دیده و بزهکار در جلسات جلسه گفتگو حضور می‌یابند (مارشال، بی‌تا، ص ۷۷).

ج- حلقه‌های اصلاح و درمان و سازش

ایجاد حلقه‌های سازش و درمان، روش ترمیمی است که با مشارکت دادن همه اعضای درگیر در جرم یعنی بزهکار و وابستگان، بزه‌دیده و وابستگانش، قاضی، مقام تعقیب، وکیل مدافع و اعضای جامعه محلی، حلقه‌ها و گروه‌هایی را تشکیل می‌دهد که این افراد، در آن گروه‌ها جمع شده و به بحث در مورد جنبه‌های اختلاف ناشی از جرم می‌پردازند (مارشال، بی‌تا، ص ۶۳).

خلاصه آن که مبتنی بر مطالب فوق، روش‌های اجرایی مبتنی بر اهداف و اصول عدالت ترمیمی طرح و اجرا گردیده‌اند. لذا با بررسی مختصر این نوشتار در زمینه ماهیت و چگونگی اجرای عدالت ترمیمی، حال به بحث در مورد اجرای عدالت ترمیمی در جرایم خانوادگی می‌پردازد.

اجرای عدالت ترمیمی در جرایم خانوادگی

حال با بررسی روش‌های اجرایی عدالت ترمیمی، بررسی امکان یا عدم امکان اجرای آن در قوانین کیفری خانواده ایران ضروری به نظر می‌رسد. به طور کلی مجازات‌ها در قوانین ایران شامل قصاص و دیات، حدود و تعزیرات می‌باشند. اساساً این سیاست در حدود قابلیت اجرایی ندارد؛ زیرا مجازات‌هایی که در شریعت اسلام برای انواع جرایم حدی وضع شده است، نوعاً سنگین بوده، اغلب آن‌ها جنبه بدنی دارند؛ مجازات‌هایی چون سنگسار کردن، اعدام و صلب، حد شلاق و امثال آن. درحوزه این جرایم، شاکی خصوصی نقش چندانی ندارد. و حتی اگر عملی مانند زنا و لواط با رضایت طرفین هم انجام شود، مجازات حد آن جرم اجرا خواهد شد (رهامی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۴).

اما در جرایم مشمول قصاص نفس یا عضو، خصوصیت حق الناسی جرم غالب است و به تبع آن، بزه‌دیده با داشتن حق گذشت از مجازات مجرم می‌تواند در فرایند رسیدگی نقش ایفا کند. از این رو ترمیمی بودن چنین رویه‌ای واضح است (فروزش، ۱۳۸۶، ص ۸۱). در مورد دیات نیز، علاوه بر مواردی که در باب قصاص، مجازاتشان به دیه تبدیل می‌شود، موارد دیگری نیز وجود دارد که تنها مجازاتشان دیه بوده، از این حیث کاملاً ترمیمی محسوب می‌شوند.

قسم دیگر تعزیرات، آن دسته از مجازات‌هایی هستند که چندان چهارچوب و ضابطه‌ای برای آن‌ها در شرع مقرر نشده است. لذا نمود اجرای عدالت ترمیمی در تعزیرات پررنگ‌تر و دارای کاربرد بیشتری در حوزه خانواده می‌باشد؛ زیرا عمده جرایم خانوادگی تحت عنوان جرایم تعزیری در فقه و حقوق اسلامی متجلی گشته‌اند.

حال مختصراً به بررسی جرایم و مجازات‌های حوزه خانواده می‌پردازیم. اما قبل از آن ذکر این مطلب ضروری است که، جرایم حوزه خانواده، اقسام گوناگونی دارند (اسدی، ۱۳۹۲، ص ۱۳). برخی جرایم این حوزه را بر حسب ماهیت جرایم به چهار دسته جرایم علیه قداست خانواده، جرایم علیه تحکیم خانواده، جرایم علیه اعضای خانواده و سایر جرایم، تقسیم کرده‌اند (سلیمان پور، ۱۳۹۳، ص ۱۰۷-۸۳).

بر اساس این تقسیم‌بندی، می‌توان تحلیل زیر را در مورد نوع مجازات‌های جرایم خانوادگی ارائه داد: در جرایم علیه قداست خانواده، نوع مجازات‌هایی که قانون‌گذار تعیین می‌کند، متفاوت است. برای عدم ثبت نکاح و طلاق^۱، مجازات جزای نقدی و حبس تعزیری درجه هفت، ازدواج با زن شوهردار یا زن درعه^۲، حبس تعزیری از شش ماه تا دو سال و یا از سه تا دوازده میلیون ریال جزای نقدی، فریب در ازدواج^۳، حبس تعزیری از شش ماه تا دو سال و در زنا با محارم^۴، مجازات اعدام پیش‌بینی شده است.

۱- ماده ۴۹ قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱

۲- ماده ۶۴۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵

۳- ماده ۶۴۷ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵

۴- ماده ۲۲۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

در مورد جرایم علیه تحکیم خانواده، در خصوص جرم خشونت خانگی، مجازات و نص قانونی خاصی وجود ندارد و تنها مصادیقی از خشونت تحت عناوین کلی برخی جرایم نظیر قتل و ضرب و جرح قرار می‌گیرند. قذف نیز از جمله جرایم حدی است و مجازات آن هشتاد ضربه شلاق است^۱. البته حد قذف حق الناس است و تعقیب و اجرای مجازات منوط به مطالبه مقذوف است و در صورت گذشت مقذوف در هر مرحله، حسب مورد تعقیب، رسیدگی و اجرای مجازات موقوف می‌شود^۲. جرایم علیه اعضای خانواده نیز، جرم‌انگاری متنوع دارند. لذا برای جرم ترک انفاق، حبس تعزیری درجه شش^۳، جرم ازدواج قبل از بلوغ، چنانچه ازدواج با دختر زیر سن نکاح منتهی به نقص عضو و مرض دایمی و فوت نگردد، حبس تعزیری درجه شش یعنی حبس از شش ماه تا دو سال و در صورت مواجهه منتهی به نقص عضو یا مرض دایمی زوجه، حبس تعزیری درجه پنج یعنی حبس از دو تا پنج سال تعیین و در صورت مواجهه منتهی به فوت زوجه حبس تعزیری درجه چهار یعنی حبس از ۵ تا ۱۰ سال و برای معاونین خاص این جرم یعنی ولی قهری، مادر، سرپرست قانونی یا مسئول نگهداری و مراقبت و تربیت زوجه که در ارتکاب جرم تأثیر مستقیم داشته‌اند و همچنین برای عاقد، حبس تعزیری درجه شش یعنی حبس از شش ماه تا دو سال^۴، جرم سقط جنین، بنابر شرایط مختلف حسب مورد قصاص و دیه و تعزیر مقرر شده است. با این بررسی اجمالی می‌توان دریافت که اغلب مجازات‌های حوزه جرایم خانوادگی در تعزیرات خلاصه شده‌اند. این امر همان طور که مورد اشاره قرار گرفت، سبب اعمال بیشتر سیاست عدالت ترمیمی در جرایم خانوادگی است. از طرف دیگر، وجود سه شاخصه ارزشی بودن، عاطفی بودن، و پنهان بودن در نهاد خانواده، این نهاد را از سایر نهادهای اجتماعی متمایز می‌کند؛ زیرا بزهدیده دارای رابطه عاطفی و خانوادگی می‌باشند که همین امر رسیدگی کیفری ممتاز و ویژه‌ای

۱- ماده ۲۵۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

۲- ماده ۲۵۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

۳- ماده ۵۳ قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱

۴- ماده ۵۰ قانون حمایت از خانواده ۱۳۹۱

را می‌طلبد. به عنوان مثال در دعوی ترک انفاق زن توسط شوهر، مرد مجرم به شمار می‌رود؛ در حالی که آن دو دارای زندگی زناشویی مشترکی نیز هستند و با طرح چنین دعوایی ادامه زندگی‌شان نیز در خطر است. حال اگر زن و شوهر به عنوان بزه‌دیده و بزه‌کار همراه با خانواده‌هایشان برای یافتن راه حلی به تعامل و مشارکت بپردازند، علاوه بر این که بر نحوه پرداخت نفقه توافق می‌شود، تنش‌های رایج در دعاوی کیفری نیز طرفین را تحت‌الشعاع قرار نمی‌دهد. لذا واکنش کیفری در برابر جرایم حوزه خانواده باید متفاوت با سایر جرایم باشند. در همین راستا، مجازات جرایم خانوادگی باید بیشترین بازدارندگی (اسدی، ۱۳۹۱، ص ۴۵) و کمترین اخلال را در نهاد خانواده داشته باشد. لزوم جرم‌انگاری خاص در حوزه جرایم خانوادگی، در نظر گرفتن مجازات‌های متنوع توسط قانون‌گذار در این حوزه و اعمال مجازات تعزیری در بیشتر این جرایم، کاربرد حداکثری عدالت ترمیمی را اثبات می‌کند. بر همین اساس، قانون‌گذار ایران نیز در قوانین کیفری خصوصاً قانون مجازات و آیین دادرسی کیفری، از این سیاست استفاده کرده و تا حدود زیادی به تعدیل قوانین، پرداخته است. در ادامه به مختصری از این تحولات اشاره می‌گردد:

جلوه‌های عدالت ترمیمی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

۱- نظام آزادی مشروط

در هیچ یک از قوانین مجازات اسلامی (جدید و قدیم) تعریفی از آزادی مشروط به عمل نیامده است؛ گرچه حقوقدانان آزادی مشروط را فرصت یا مجالی می‌دانند که پیش از پایان دوره محکومیت به محکومان در بند داده می‌شود تا چنانچه در طول مدتی که دادگاه تعیین می‌کند، از خود رفتاری پسندیده نشان دهند و دستورات دادگاه را به موقع اجرا گذارند، از آزادی مطلق برخوردار شوند» (اردبیلی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۰). در این صورت، قانون آزادی مشروط توانسته است مجرم را که جرمی مرتکب شده است، به کیفر اعمالش برساند و هم یکی از ویژگی‌های کیفر ارباب و ترس و تحقیر را به مورد اجرا درآورد. فردی که در مدت حبس، اصلاح شده باشد، دیگر نیازی به ادامه مجازات او

نیست و او می‌تواند در محیط اجتماعی بیشتر از محیط زندان رشد و پیشرفت کند/زراعت، ۱۳۸۴، ص ۱۰۳. به نظر می‌رسد قانونگذار از طریق این نهاد، در پی اصلاح، درمان و بازسازی مجرمان بوده است.

۲- نظام نیمه آزادی

در قانون سال ۱۳۹۲ قانون‌گذار نظام نیمه آزادی را مورد توجه قرار داده و در ماده ۵۶، به صورت زیر تعریف نموده است: نظام نیمه آزادی شیوه‌ای است که بر اساس آن محکوم می‌تواند در زمان اجرای حکم حبس، فعالیت‌های حرفه‌ای، آموزشی، حرفه آموزشی، درمانی و نظایر اینها را در خارج از زندان انجام دهد. این راهکار با سیاست جنایی اسلام نیز مطابقت دارد؛ زیرا بسیاری از فقها، اشتغال بزهکار زندانی را جایز دانسته‌اند؛ البته این اشتغال مخصوص درون زندان یا ویژه بدهکاران نیست/بهری، ۱۳۷۷، ص ۳۰۲.

۳- جایگزین حبس

نظر به این که کیفرها نمی‌توانند جوابگوی تمنیات اجتماعی باشند، باید به تدابیر پیشگیری متوسل شد که جایگزین کیفرها گردند/گسن، ۱۳۸۴، ص ۶۷. این جایگزین‌ها در ابتدا به عنوان «جایگزین‌های زندان‌های کوتاه مدت» مطرح/آشوری ۱۳۸۲، ص ۴۶/ و به تدریج گسترده و متنوع شده و امروزه طیف وسیعی دارند/اردبیلی، ۱۳۸۱، ص ۲۶۶. این جایگزین‌ها مطرح شدند تا موجبات اصلاح و بازپروری مجرم را فراهم آورند/نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۹، ص ۵۳۹. می‌توان جایگزین‌های حبس را از یک نگاه به سنتی و نوین تقسیم‌بندی کرد. از موارد جایگزین‌های سنتی می‌توان جزای نقدی، تعلیق اجرای مجازات، آزادی مشروط را نام برد و از جایگزین‌های نوین نیز می‌توان به حبس خانگی خدمات عام‌المنفعه، دوره مراقبت، جزای نقدی روزانه، محرومیت از حقوق اجتماعی، جزای نقدی اشاره کرد/آشوری، ۱۳۸۲، ص ۴۵۰.

۴- تعلیق صدور حکم

تعلیق اجرای مجازات از جمله شیوه‌های سنتی جایگزین مجازات حبس است که در قانون‌گذاری ایران سابقه تاریخی دارد. قانون‌گذار با در نظر گرفتن نظام تعویق و تعلیق مجازات در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ گام اساسی را در زمینه نزدیک شدن به سیاست عدالت ترمیمی برداشته است. نهاد تعلیق به تعلیق مراقبتی و ساده قابل تقسیم است (گلدوزیان، ۱۳۸۵، ص ۴۵۰). در تعلیق مراقبتی محکوم علیه ملزم به انجام تعهداتی در دوران تعلیق می‌گردد که در جهت منافع وی و اصلاح و پیگیری از سقوط او در ارتکاب جرم است (اردبیلی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۷). از فرایند تعلیق مجازات، می‌توان به اهدافی نظیر ترمیم زیان‌ها و خسارات مالی بزه‌دیده، ترمیم لطمات جسمانی و روانی، احیای حس اعتماد و اطمینان، امنیت بزه‌کار و بزه‌دیده و مسئولیت‌پذیری آگاهانه بزه‌کار امیدوار بود (همان، ص ۹۰). کارکردهای اصلی تعلیق مراقبتی که پیرامون هدف بازپروری وجود دارند، شامل کنترل جرم، بازسازی و بازپروری اجتماعی تنبیه، بازدارندگی و ارباب، تهیه گزارش پیش از محکومیت می‌باشد (رضایی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۷). لذا مطابق با ماده ۴۳ قانون مجازات اسلامی جدید، دادگاه صادرکننده قرار می‌تواند با توجه به جرم ارتكابی و خصوصیات مرتکب و شرایط زندگی او به نحوی که در زندگی وی یا خانواده‌اش اختلال اساسی و عمده ایجاد نشود مرتکب را به اجرای یک یا چند مورد از دستوره‌های مذکور در ماده فوق در مدت تعویق، ملزم نماید.

۵- تعویق صدور حکم

مطابق ماده ۴۰ قانون مجازات اسلامی جدید، در جرایم موجب تعزیر درجه شش تا هشت، دادگاه می‌تواند پس از احراز مجرمیت متهم با ملاحظه وضعیت فردی، خانوادگی، اجتماعی و سوابق و اوضاع و احوالی که موجب ارتکاب جرم گردیده است، در صورت وجود شرایطی صدور حکم را به مدت شش ماه تا دو سال به تعویق اندازد. نهاد تعویق صدور حکم تا پیش از این، هیچ سابقه‌ای در متون قانونی و فقهی ندارد (بخشی‌زاده، ۱۳۹۲، ص ۴۸). این نهاد در جهت سیاست تفرید مجازات‌ها در مرحله دادرسی گام برمی‌دارد. به

این ترتیب، دادگاه با ملاحظه وضعیت فردی و اجتماعی و همچنین اوضاع و احوالی که شخص مرتکب جرم شده است، این اختیار را دارد که با اعمال این نهاد، در تعیین کیفر برای مجرم شتاب نکند/نجفی/برندآبادی، ۱۳۸۵، ص ۲۲۰. نهاد تعویق صدور حکم نیز، به دو دسته ساده و مراقبتی قابل تقسیم است. در دوره تعویق آزمایشی، مجرم دارای آزادی مطلق نیست؛ بلکه دادگاه می‌تواند وی را به اجرای تدابیر یا دستورهایی که بیشتر جنبه تأمینی و بازدارنده دارد، مکلف کند. هدف اصلی از دستورهای دادگاه نیز کنترل و نظارت بر رفتار مجرم در طول دوره آزمایشی است/آقای جنت مکان، ۱۳۹۰، ص ۳۳۴.

نوآوری‌هایی که در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ ایجاد شده است، قطعاً در جهت محقق ساختن آموزه‌های عدالت ترمیمی است. لذا در مطالب آتی به معرفی مختصر جلوه‌های عدالت ترمیمی در قانون آیین دادرسی کیفری می‌پردازیم.

جلوه‌های عدالت ترمیمی در قانون آیین دادرسی کیفری

۱- قرار میانجی‌گری

ماده ۱ قانون آیین دادرسی کیفری، در جرایم تعزیری درجه شش، هفت و هشت که قابل تعلیق هستند، با موافقت مدعی یا بزه‌دیده و درخواست متهم فرصتی برای حل اختلاف و میانجی‌گری فراهم آورده است؛ لذا این قرار جرایم قابل گذشت را در بر می‌گیرد. اقدام مقام قضایی در راستای حصول صلح و سازش بین طرفین دعوی کیفری را میانجی‌گری کیفری و قضایی نامیده‌اند که نوعی میانجی‌گری کیفری درون سیستمی است/نجفی/برندآبادی، ۱۳۸۲، ص ۱۸۱.

۲- قرار ترک تعقیب

یکی از جلوه‌های عدالت ترمیمی، صدور قرار ترک تعقیب است که در ماده ۷۹ قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲) به آن اشاره شده است. صدور قرار ترک تعقیب فقط در جرایم قابل گذشت تجویز شده است. بازه زمانی برای صدور قرار ترک تعقیب حداکثر تا پیش از صدور کیفرخواست و پس از صدور ترک تعقیب شاکی فقط یک بار می‌تواند

درخواست تعقیب مجدد نماید و درخواست تعقیب مجدد متهم توسط شاکی حداکثر تا یک سال از تاریخ صدور قرار ترک تعقیب امکان پذیر است و پس از یک سال اعتبار امر مختوم پیدا می کند/خالقی، ۱۳۹۳، ص ۵۶.

۳- قرار تعلیق تعقیب

تعلیق دعوای کیفی شیوه‌ای است که به موجب آن دادستان می‌تواند پس از احراز شرایط ویژه‌ای پیگیری دعوای کیفی را برای مدت معینی معلق سازد تا در صورت اجرای تعهدها از سوی بزه‌کار، تعقیب وی برای همیشه کنار گذاشته شود/خوندی، ۱۳۸۷، ص ۸۱؛ البته صدور این قرار شرایطی دارد؛ از جمله این که شاکی گذشت کرده باشد، یا شاکی وجود نداشته باشد، یا خسارات وارده توسط متهم جبران شده باشد. برای صدور این قرار، اخذ رضایت خود متهم شرط است/جمشیدی، ۱۳۹۲، ص ۱۵۴.

۴- قرار موقوفی تحقیقات

قانون‌گذار در ماده ۱۰۴ قانون جدید این قرار را پیش‌بینی کرده که تنها در برخی جرایم نسبتاً کم اهمیت که ماده فوق آنها را «جرایم تعزیری درجه چهار، پنج، شش، هفت و هشت» دانسته، چنین اقدامی مجاز است. البته پس از صدور قرار توقف تحقیقات، اگر شاکی، هویت مرتکب را به دادستان اعلام کند یا مرتکب به نحو دیگری شناخته شود، به دستور دادستان موضوع مجدداً تعقیب می‌شود؛ مشروط بر این که موضوع حسب ماده ۱۰۵ قانون مجازات اسلامی مشمول مرور زمان صدور حکم نشده باشد.

۵- قرار بایگانی کردن پرونده

بایگانی پرونده قضایی - کیفی یکی از شیوه‌های کنار گذار تعقیب دعوای کیفی در مرحله پیش از دادرسی است که به موجب آن دادستان گاه راساً و گاه با توافق متهم، دستور ضبط این پرونده را در قسمت بایگانی دادرسی صادر می‌کند/نیازپور، ۱۳۹۱، ص ۳۶۶. ماده ۸۰ قانون آیین دادرسی جدید به این قرار اشاره کرده و آن را مختص جرایم تعزیری درجه هفت و هشت دانسته و بیان داشته است که چنانچه شاکی وجود نداشته

باشد یا گذشت کرده باشد و در صورت فقدان سابقه محکومیت موثر کیفری، مقام قضایی می‌تواند با لحاظ سایر شرایط مقرر در ماده این قرار را صادر کند. البته زیبنده‌تر بود که با جبران ضرر و زیان شاکی خصوصی و حتی با عدم گذشت وی و وجود سایر شرایط، امکان صدور قرار بایگانی پرونده وجود داشته باشد (میلانی، ۱۳۹۵، ص ۱۳).

۶- قرارهای نظارت قضایی

در ماده ۲۴۷ قانون آیین دادرسی کیفری، قانون‌گذار ضمن توجه به متهم و کاهش چشمگیر محدودیت‌های موجود در قرارهای تأمین برای او، به دغدغه‌های بزه‌دیده علیرغم عدم اثبات آنها توجه کرده و به دنبال گسترش عدالت ترمیمی بوده است. لذا این قرارها به عنوان قرارهای مکمل به اصلاح متهم و تأمین حقوق بزه‌دیده می‌پردازد (استفانی، ۱۳۷۷، ص ۱۲۹-۱۳۸). مهم‌ترین خواسته بزه‌دیده که جلوگیری از فرار، مخفی شدن و یا امحای آثار جرم یا تبانی با شرکا و معاونان متهم است، تأمین می‌گردد (آشوری، ۱۳۷۶، ص ۱۹).

همان‌طور که اشاره شد، تمامی این نهادها در جرایم تعزیری کاربرد دارد و به نوعی در صدد حمایت از بزه‌کار و بزه‌دیده یا هر دو برمی‌آیند؛ لذا به نظر می‌رسد استفاده از این سیاست‌ها در جرایم حوزه خانواده نه تنها منعی ندارد، بلکه بیشترین کاربرد را خواهد داشت. البته موارد دیگری نظیر کاهش بازداشت‌ها با توسعه قرارهای تأمین کیفری و محدود کردن قرار بازداشت موقت الزامی به جرایم عمدی مهم و... از جمله مصادیقی هستند که متأثر از سیاست جنایی عدالت ترمیمی در قوانین کیفری ما راه پیدا کرده‌اند.

یافته‌های پژوهش

۱- اقسام واکنش‌های اجتماعی جایگزین کیفر از قبیل آزادی مشروط و نظام نیمه آزادی و تعلیق و تعویق صدور حکم، مهمترین جلوه‌های عدالت ترمیمی در حوزه خانواده را تشکیل می‌دهند. زیرا این نهادها در محدوده مجازات تعزیری قابلیت اجرایی دارند که با ماهیت جرایم خانوادگی همخوانی بیشتری دارد.

۲- لذا در راستای اجرای عدالت ترمیمی با هدف بازدارندگی از ارتکاب مجدد جرم، اصلاح و درمان مجرمان و ایجاد زمینه‌های رشد و تعالی اعضای خانواده، در قانون مجازات اسلامی و آیین دادرسی کیفری نهادهایی نظیر آزادی مشروط و... به رسمیت شناخته شده‌اند.

۳- با توجه به این که بیشتر جرایم حوزه خانواده در قانون مجازات اسلامی، به حوزه تعزیرات مربوط می‌شوند، می‌توان گفت به دلیل انعطاف‌پذیری این دسته از مجازات‌ها، و ویژگی‌های خاص نهاد خانواده و وضع مجازات برای آن، تحقق اهداف و مبانی عدالت ترمیمی در این دسته از مجازات‌ها بیشتر از سایر مجازات‌ها امکان‌پذیر است.

۴- با استفاده از روش‌های اجرایی عدالت ترمیمی همچون نشست‌های خانوادگی، حلقه‌های اصلاح و درمان و... می‌توان از ارتکاب مجدد جرایم جلوگیری و زمینه اصلاح اعضای خانواده را فراهم آورد. اما همان‌طور که مشخص گردید، جلوه‌های سیاست عدالت ترمیمی به هر یک از صور فوق در قوانین جزایی ایران نگاهی عام به تمام جرایم داشته است. لذا هنوز هم با تلاش‌های فراوان قانون‌گذار، دادرسی ترمیمی در حوزه خانواده شکل نگرفته است.

Archive of SID

منابع

قرآن کریم

- آخوندی، محمود، *آیین دادرسی کیفری* (۱۳۸۷)، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- آشوری، محمد، *جایگزین‌های زندان - مجازات‌های بینابین* (۱۳۸۲)، تهران، نشر گرایش، چاپ اول
- _____، *عدالت کیفری (مجموعه مقالات)* (۱۳۷۶)، تهران، انتشارات گنج دانش، چاپ اول
- آقای جنت مکان، حسین، *حقوق کیفری عمومی (بر اساس لایحه مجازات اسلامی)* (۱۳۹۰)، تهران، جنگل جاودانه، چاپ اول
- ابهری، محمدعلی، *اسلام و دفاع اجتماعی* (۱۳۷۷)، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول
- اردبیلی، محمد علی، *حقوق جزای عمومی* (۱۳۸۱)، نشر میزان، چاپ چهارم
- استفانی، گاستون، *آیین دادرسی کیفری* (۱۳۷۷)، ترجمه حسن دادمان، تهران، نشر دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ اول
- اسدی، لیلا، *ورود حقوق کیفری به حوزه خانواده و کیفیت تأمین الزام آوری قواعد در این حوزه* (۱۳۹۲)، *فصل نامه تعالی حقوق*، شماره ۳
- _____، *درسنامه حقوق کیفری خانواده* (۱۳۹۱) تهران، نشر دانشگاه امام صادق علیه السلام، چاپ اول
- بخشی زاده اهری، امین، *تحولات و رویکردهای نوین* (۱۳۹۲)، تهران، اندیشه عصر، چاپ چهارم
- پوستچی، علی، *بررسی امکان اجرایی عدالت ترمیمی در نظام کیفری ایران* (۱۳۸۹)، تهران، کعبه دل، چاپ اول
- جعفری لنگرودی، محمد، *مبسوط در ترمینولوژی حقوق* (۱۳۷۸)، تهران، گنج دانش، چاپ اول
- جمشیدی، علیرضا، *متناسب بودن تعقیب کیفری: مفهوم، مبانی و جلوه‌ها در حقوق ایران و انگلستان* (۱۳۹۲)، *پژوهش حقوق کیفری*، سال دوم، شماره ۳

- خالقی، علی، نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۳)، انتشارات شهر دانش، چاپ اول
خوری شرتونی، سعید، اقرب الموارد (۱۳۷۴)، تهران، دارالاسوة للطباعة و النشر
رایت، مارتین، رویکرد بین‌المللی: عدالت ترمیمی چیست؟ (۱۳۸۴)، ترجمه امیر سماواتی پیروز،
تهران، خلیلیان، چاپ اول
رضایی، غلامحسین، راهبردهای تعلیق و تعویق در فرآیند کیفری (۱۳۸۹)، تهران، میزان،
چاپ اول
رهامی، محسن، زمینه‌های عدالت ترمیمی در حقوق کیفری ایران (۱۳۸۵)، مجله دانشکده
حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷۴
زراعت، عباس، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوق کنونی (۱۳۸۴)، تهران، ققنوس، چاپ
شانزدهم
سلمان‌پور، عباس گونه شناسی جرایم علیه خانواده (۱۳۹۳)، پژوهشنامه حقوق کیفری،
سال پنجم، شماره ۱
سماواتی پیروز، امیر، عدالت ترمیمی تعدیل تدریجی عدالت کیفری یا تغییر آن (۱۳۸۵)،
تهران، انتشارات نگاه بینه، چاپ اول
طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین (۱۴۰۸ هـ)، بی‌جا، مکتبه نشر الثقافة الاسلامی
عباسی، مصطفی، افق‌های نوین عدالت ترمیمی در میانجی‌گری کیفری (۱۳۸۲)، تهران،
دانشور، چاپ اول
غلامی، حسین، عدالت ترمیمی (۱۳۸۵)، تهران، سمت، چاپ اول
فروزش، روح‌الله، جایگاه عدالت ترمیمی در فقه اسلامی و حقوق ایران (۱۳۸۶)، تهران،
انتشارات خرسندی، چاپ اول
کامیاب، حسین، جنبه‌های سیاست جنایی ایران در قبال مواد مخدر (۱۳۸۰)، پایان نامه
کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)
گسن، ریموند، جرم‌شناسی کاربردی (۱۳۸۴)، ترجمه مهدی کی نیا، تهران، انتشارات
سلسبیل، چاپ اول

گلدوزیان، ایرج، *حقوق جزای عمومی ایران* (۱۳۸۵)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ

پنجم

لازرژ، کریستین، *سیاست جنایی* (۱۳۷۵)، ترجمه علی حسین نجفی ابرند آبادی، تهران،

یلدا، چاپ اول

مارشال، تونی، *عدالت ترمیمی ارتقا بخشیدن رویکرد بزه‌دیده محوری* (بی‌تا)، ترجمه امیر

سماواتی پیروز، تهران، بی‌نا، چاپ اول

مطهری، مرتضی، *عدل الهی (مجموعه آثار)* (۱۳۸۰)، قم، صدرا

معین، محمد، *فرهنگ فارسی متوسط* (۱۳۷۴)، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول

میلانی، علیرضا، *بایگانی پرونده کیفری* (۱۳۹۵)، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی،

شماره ۱

نجفی ابرندآبادی، علی حسین، *از عدالت کیفری کلاسیک تا عدالت ترمیمی* (۱۳۸۰)، مجله

دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۲

_____ *تقریرات درس حقوق کیفری عمومی ۲ (اقدامات و کیفرهای جایگزین زندان)*

(۱۳۷۹)، دوره کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی

_____ *مجازات‌های جامعه‌مدار در لایحه قانون مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان.*

در: *مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان* (۱۳۸۵)،

تهران، میزان

_____ *میانجی‌گری: جلوه‌ای از عدالت ترمیمی* (۱۳۸۲)، تهران، دانشور، چاپ سوم

نیاز پور، امیر حسن، *نقش بزه‌دیده در چگونگی پاسخ‌دهی به بزهکاران* (۱۳۹۱)، مجله

تحقیقات حقوقی، شماره ۵۷